

Déli hatások a korai vaskorban Dél-Pannónia területén

1. Bevezetés

A korai vaskorral (relatív kronológiában Hallstatt C, abszolút kronológiában Kr. e. 800 körül) beköszöntő első változások pontos mibenlétének és okának meghatározása a mai napig tisztázatlan kérdés. Annyi bizonyos, hogy a késő bronzkori hagyományok továbbélése mellett ekkorra már számos új elem is megjelenik az anyagi kultúrában, melyek egy része a nyugatról érkező Hallstatt terjeszkedéséhez köthető. Más részük kétségtávolan keleti eredetű, és a Pontus-vidéki, sztyeppi kultúrkörrel való kapcsolatokat mutatja. Ezek mellett ki kell emelnünk a déli „magaskultúrák” hatásait is – az észak-itáliai etruszk és a dél-balkáni hellén/hellenizált területek befolyása is messzire elért. Természetesen ezek a kapcsolatok nem voltak egyoldalúak, bár egyelőre a „barbár” vidékekről beszerzett termékek, kulturális hatások jóval kevésbé ismertek.

Az elkövetkezőkben a Kárpát-medencét érő hatások közül a dél-balkáni vonallal kívánok foglalkozni.¹ Annak érdekében, hogy kompakt formában tudjam bemutatni eddigi vizsgálataim eredményeit, a témát leszűkítettem a legtalálóbban „Dél-Pannónia” néven megjelölhető területre, mely tulajdonképpen a Dráva-Száva közének nagy részét és a magyarországi Baranya és Somogy megye egy részét foglalja magában.² A térség összetartozását a késő bronzkortól nyomon lehet követni – úgy tűnik, hogy sem ekkor, sem pedig a vaskor folyamán nem a Dráva, hanem a Száva jelentette a kulturális határt. Ennélfogva a régió lehatárolását délről a Száva folyó, keletről a Szerémség,³ északról a jelen vizsgálatok alapján nagyjából a Mecsek vonala jelenti, míg nyugati határát a Muravidékig érdemes kitolni. Erre a területre valószínűleg a folyóvízgyekben évezredek óta létező és feltehetően a korai vaskorban is használt kereskedelmi utak révén juthattak el a dél-balkáni hatások.

Nem szabad elfeledkeznünk róla, hogy a 8–6. század között zajlik a görög városállamok gyarmatosító tevékenységének legintenzívebb szakasza, amelynek természetes eredményei voltak az anyaváros (*metropolis*) és az *apoikia* közötti kereskedelmi kapcsolatok is.

¹ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Tomislav Hršak (kurátor, Muzej Slavonije Osijek), Fekete Mária (egyetemi docens, PTE BTK Ókortörténeti Tanszék), Kulcsár Valéria egyetemi docens (egyetemi docens SZTE BTK Régészeti Tanszék) és Maráz Borbála tudományos munkatárs (nyugalmazott főmuzeológus, főtanácsos, BTM) szíves segítségéért. A táblák elkészítésében vállalt szerepéért köszönet illeti Berta Norbertet (régészhallgató, SZTE BTK Régészeti Tanszék).

² Az elnevezés némileg anakronisztikusnak tűnhet a római hódítást megelőző időszakokban, de a régészeti szakirodalomban már jó ideje használatos mind a késő bronzkor, mind a vaskor tárgyalásánál (például METZNER-NEBELSICK 1997; METZNER-NEBELSICK 2002; ODZA 2009 stb.).

³ A Szerémségnek ezen a vidékén a hallstatti és Bosut-Basarabi kultúrkörök keveredése jól kimutatható, ezért éles határvonalat nem lehet húzni a kettő között.

A Kárpát-medencéhez legközelebb eső, korai alapításuk miatt kiemelhető gyarmatvárosok közül délen a mai Albánia területén Epidamnos (Durrës) és Apollónia (Pojan közelében) a 7. században, míg Horvátországban Korkyra Melané (Korčula szigetén) a 6. században jött létre. A keleti apoikiák közül a Duna torkolatához közel eső, és így a folyón vagy annak mentén zajló kereskedelem kiépítésére alkalmas városok közül a mai Románia területén Istros (Nunțași) és Bulgáriában Apollónia Pontika (Sozopol) a 7. században alapult, míg a szintén Romániában található Tomoi (Konstanca) és Kallatis (Mangalia), valamint az ukrain Tyras (Bilhorod-Dnyisztrovszkij) a 6. századtól épült ki.⁴ Bár ezek a városok még mindig meglehetősen távolságra vannak a dolgozatban tárgyalt területtől, forrásokból ismerjük a venétek és a peloponnésosi Spárta között kialakult kereskedelmi kapcsolatokat is.⁵ Egyes kutatók valószínűsítik, hogy akár egész törzsek is átvándorolhattak Boiótiából illyr területekre a 7. század folyamán, hogy aztán ott a helyiekkel keveredjenek, tovább erősítve a hellén kultúrkörrel főnnálló kapcsolatokat.⁶

A régészetben mindig gondot jelent a más kultúrákból származó tárgyak és hatások esetén egyrészt az, hogy nem ismerjük terjedésük sebességét – tehát nem állapíthatjuk meg, hogy kiinduló területükön datált előfordulásaikhoz, illetve valószínű gyártási idejükhöz képest mennyivel később jelennek meg távolabbi vidékeken. Másrészt nem állapítható meg teljes bizonyossággal az sem, hogy az adott tárgyak mikor kerültek földbe – kevéssel azután, hogy eljutottak a vizsgált területre vagy esetleg nemzedékeken keresztül használták, és akár száz évekkel később temették majd el őket?

A keltezés mellett gondot okoz a konkrét kiindulási terület behatárolása abból a szempontból, hogy a korszakban nem csak a tulajdonképpeni görög, hanem a makedón, a thrák, sőt az illyr népesség által lakott régiókban is elterjedt a hellén vagy hellenizált kultúrkörnek számos vívmánya, sőt valószínűleg mesterei is megfordultak, letelepedtek, éltek nem csak a gyarmatvárosokban, hanem távolabbi vidékeken is.

2. A tárgyak

A bemutatásra kerülő tárgyak fölgyűjtését részben az eszéki Régészeti Múzeumban és a vukovári Városi Múzeumban, részben szakirodalomból végeztem, és típus szerinti elkülönítésben adom közre őket.

2.1. Kerámia

Urna, vörös alapon fekete meander-motívummal. Martijanec–Gamulica, 7. század (ŠIMEK 2004) [1. tábla 1].

Askosok, vörös alapon fekete meander-motívummal, állatalakos füllel. Dalj–Busija, szórvány, 7. század (ŠIMIĆ 2004) [1. tábla 2].

Askos, fekete, állatalakos füllel. Kaptol–Čemernica, XII. tumulus, 7. század (ŠIMEK 2004) [1. tábla 3].

Askos, fekete, füllén vonuló állatokkal. Goričan, XII. tumulus, 7. század (ŠIMEK 2004) [1. tábla 4].

Egyfülű csésze, vörös alapon meander alakú ónrátéttel. Dalj–Busija, szórvány, 7. század? (METZNER–NEBELSICK 2002) [1. tábla 5].

Triposok. Vésett háromszög motívumokkal. Kaptol–Čemernica, XII. tumulus, 7. század (ŠIMEK 2004) [1. tábla 6].

Pseudokernos. Kaptol–Gradac, II. tumulus, 7–6. század (ŠIMEK 2004) [1. tábla 7].

Pseudokernos. Batina, szórvány, 7–6. század? (METZNER–NEBELSICK 2002) [1. tábla 8].

⁴ FEKETE 2007, Függelék.

⁵ HARMATTA 1967, 135.

⁶ THEODOSSIEV 2000, 178.

Pseudokantharos/illyr típusú csészék. Batina, szórvány, 6–5. század? (METZNER-NEBELSICK 2002) [2. tábla 1].
 Pseudokantharos/illyr típusú csészék. Batina, 68. sír, 6–5. század (METZNER-NEBELSICK 2002).
 Pseudokantharos/illyr típusú csészék. Dalj, szórvány, 6–5. század? (METZNER-NEBELSICK 2002) [2. tábla 2].
 Pseudokantharos/illyr típusú csészék. Dalj–Busija, 8., 19., 29. és 38. sír, 6–5. század (METZNER-NEBELSICK 2002).
 Pseudokantharos/illyr típusú csésze. Osijek–Zelena polje, szórvány, 6–5. század? (MSO 7597.) [2. tábla 3].
 Pseudokantharos/illyr típusú csésze. Somogyzentimre, szórvány, 6–5. század? (DRAVECZKY 1970) [2. tábla 4].
 Pseudokantharos/illyr típusú csészék. Szajk 73. lelőhely, 7–5. század (GÁTI 2009) [2. tábla 5].
 Pseudokantharos/illyr típusú csészék. Szentlőrinc, 13. és 21–22. sír, 6–5. század (JEREM 1968) [2. tábla 6–7].
 Pseudokantharos/illyr típusú csészék. Vukovar–Lijeva bara, szórvány. 6–5. század (METZNER-NEBELSICK 2002) [2. tábla 8].
 Pseudokantharos/illyr típusú csésze. Vučedol, szórvány. 6–5. század? (METZNER-NEBELSICK 2002) [2. tábla 9].
 Pseudokantharos/illyr típusú csészék. Ismeretlen lelőhely. 6–5. század? (METZNER-NEBELSICK 2002) [2. tábla 10].
 Oinokhoék. Szajk 73. lelőhely, 7–6. század (GÁBOR 2006) [2. tábla 11].

2.2. Viseleti elemek

Bronz fibula, boiót pajzs formájú tűtartóval. Dalj–Busija, szórvány, 7–6. század (METZNER-NEBELSICK 2002) [3. tábla 1].
 Ezüst fibulák, négyyszögletes tűtartóval. Beremend, 2. sír, 5. század (JEREM 1972) [3. tábla 2].
 Ezüst fibula, négyyszögletes tűtartóval. Sotin, szórvány, 5. század? (ŠIMIĆ 2004) [3. tábla 3].
 Ezüst fibula négyyszögletes tűtartóval. Ismeretlen lelőhely (Dunántúl), szórvány, 5. század? (MÁRTON 1913) [3. tábla 4].
 Aranyozott ezüst fibulák, Štrpci–Čurug típus. Ismeretlen lelőhely (Szlávéria), szórvány, 4. század? (BRUNŠMID 1902) [3. tábla 5].
 Aranyozott ezüst fibula, Štrpci–Čurug típus. Vukovar–Bogdanovci, női sír, 4. század (ŠIMIĆ 2004) [3. tábla 6].

2.3. Fegyverzet

Bronz lábvérték. Kaptol–Čemernica, IV. tumulus, 7. század (ŠIMEK 2004) [4. tábla 2].
 Illyr–görög sisak. Kaptol–Čemernica, IV. tumulus, 7. század (ŠIMEK 2004) [4. tábla 3].
 Korinthusi sisak. Kaptol–Čemernica, X. tumulus, 7. század (ŠIMEK 2004) [4. tábla 4–5].

2.4. Ékszerek

Ezüst fülbevalópár, granulált, filigrándíszes. Erdut, szórvány, 5–4. század (ŠIMIĆ 2004) [5. tábla 1].
 Ezüst ómega-fejű díszű. Dalj–Busija, 89. sír, 5–4. század (ŠIMIĆ 2004) [5. tábla 2].
 Ezüst ómega-fejű díszű. Vukovar–Bogdanovci, női sír, 4. század (METZNER-NEBELSICK 2002) [5. tábla 3].
 Ezüst kígyófejes pántkarperecek. Vukovar–Bogdanovci, női sír, 4. század (ŠIMIĆ 2004) [5. tábla 4].
 Arany kígyófejes pántkarperec. Ismeretlen lelőhely (Baranya), szórvány, 5. század (KEMENCZEI 2012) [5. tábla 5].
 Ezüst spirális karperecek. Okorág, kincslelet, 4. század? (VEZETŐ 1966) [5. tábla 6].
 Ezüst bikónikus filigrángyöngyök. Szentlőrinc, 41. és 44. sír, 6–5. század (JEREM 1968) [5. tábla 7].
 Ezüst fóliagyöngy, gerezdelt. Beremend, 1. sír, 5. század (JEREM 1972) [5. tábla 8].

3. A leletanyag elemzése

A fent felsorolt tárgyak esetén mely sajátosságok alapján valószínűsíthetjük, hogy előképeiket a Dél-Balkánon kell keresnünk? Először is, bizonyos technikák és díszítések megléte utalhat erre. Másodsor segíthet a konkrét formák vizsgálata, melyek származhatnak déli előképek másolásából – bár ez a fajta párhuzamba állítás nem kevés veszélyt rejt magában, és nem szabad túlságosan messzemenő következtetéseket levonni belőle. Harmadszor pedig érdemes figyelmet fordítani az adott típusok elterjedésére, ha ugyanis ezt vissza lehet vezetni időben és térben a Dél-Balkánra, akkor talán nem alaptalanul gondolunk a déli eredetre. A továbbiakban e szempontok szerint elemzem a tárgyakat.

3.1. Kerámia

Az edényeknél a vörös alapon fekete festés megjelenése árulkodó nyom, mely technika ismeretlen volt a Kárpát-medence korábbi kultúrái számára, míg a mykénéi kultúrkörben, majd az azt követő geometrikus időszakban (körülbelül 1100-tól kezdődően) nagy népszerűségnek örvendett. Ugyanez mondható el a meandermotívumról is, mely a korai geometrikus időszaktól, vagyis 900 körül jelenik meg a hellén kerámia díszítései között, és a középső geometrikus korszakban, 850-től kezdődően válik fő elemmé az edényeken [1. tábla 1–5]. Ha föltételezzük, hogy valóban a korabeli görög művészet hatására jelennek meg ezek az elemek a Kárpát-medencében, akkor elterjedésük felső határát nem húzhatjuk meg Kr. e. 800, de még inkább 700 előtt.

A nagyobb számmal képviselt *askosok*nál már a régóta használt elnevezés is jelzi a hasonlóságot a helléneknél kis mennyiségű folyadék – valószínűleg olaj – tárolására szolgáló edényekkel.⁷ A forma az elterjedési területén belül mindenhol igen jellegzetes és könnyen fölismerhető félgömbös testének két végét összekötő füle alapján. Csak találgatni tudjuk, hogy a Kárpát-medencei változatokat mire használták, de az eddig előkerült leletekből úgy tűnik, hogy nem a hétköznapi élet tartozékai voltak – igényes kivitelezésük legalábbis ezt látszik alátámasztani [1. tábla 2–4].

Kernos névvel azt az edényfajtát jelölik, amely egyszerre több áldozat följajlására is alkalmas – tulajdonképpen egy kerámiagyűrűn vagy födedényen körben elhelyezett kisebb csészécskékről, tálacskákról van szó. A Déméterhez kapcsolódó eleusisi misztériumok során sűrűn használták az ilyen tárgyakat.⁸ Hasonlóak előkerülése a horvátországi Kaptol II. tumulusából, illetve a szintén horvát területen fekvő Batina (Kiskőszeg) sírmezejéről kissé meglepő, habár igaz, hogy meglehetősen keveset tudunk a kora vaskor vallási életéről a Kárpát-medencében, így nem zárhatjuk ki, hogy az itt élt emberek is végrehajtottak többszörös áldozatokat [1. tábla 7–8].⁹

A háromlábú állvány és a három lábon álló edény a görög vallásban és mitológiában hosszú ideig szignifikáns helyet töltött be. Az athéni drámaversenyek rendezőjének adott ajándékként vagy templomokban, fogadalmi tárgyként sűrűn előkerül Hellaszban, ezek mellett Apollón isteni attribútumainak egyike is a *tripos* – még híres jósnője, a Pythia is ilyenén ült Delphoiban.¹⁰ Médeia egy háromlábú üstben főzte meg az öreg kost, amely aztán bárányként ugrott ki az edényből, s ezzel győzte meg Pelias király leányait, hogy darabolják föl apjukat és vessék az üstbe, hogy megfiatalodhasson. Ilyen háromlábú edények és oltárok ábrázolásait számolatlanul ismerünk a görög művészetből, de még a római időkben is.

A kaptoli XII. tumulusban előkerült két *tripos* némi csodálkozásra ad okot, főleg hogy az eddig átvizsgált területeken párhuzamaikat még nem sikerült fölfedeznem [1. tábla 6].

⁷ Egyes kutatók *rhyton* névvel illetik ezeket az edényeket, vagyis ivókürtnek tartják őket (például METZNER-NEBEL-SICK 2002, 669).

⁸ MITSOPOULOU 2010, 149.

⁹ Nagyon hasonló, 7. századi darabok kerültek elő a szlovéniai Stična lelőhelyéről (GABROVEC 1987, 57). Velemlről is ismerünk is *kernos*-t, s mivel ezek a lelőhelyek nyugatról övezik a vizsgált területet, nem tartom kizártnak, hogy az edénytípus nem délről, hanem az itáliai graeco-etruszk kultúrkörből került a Kárpát-medencébe. Ennek bizonyítása azonban további vizsgálatokat igényel.

¹⁰ SMITH 1875, 1163.

A testüket díszítő mélyen bekarcolt háromszög díszítések a Bosut-Basarabi kultúrkör irányában fönnálló kapcsolatokra utalhatnak.¹¹

A *pseudokantharos* vagy illyr típusú csésze névvel illetett edények a tulajdonképpeni *kantharos* D típusához állnak legközelebb. A perem fölé föl húzott két fül és a bikónikus test teszi jellegzetessé kinézetüket, de nem korongolással készültek [2. tábla 1–14]. A valódi *kantharosok* első példányai hellén környezetben a Kr. e. 8. században bukkannak föl, tehát ennél korábbiak nem lehetnek a dél-pannoniaiak sem, ha valóban déli eredetűnek gondoljuk a formát. Valószínűsítem, hogy minél több kora vaskori temetőt tárnak föl a szakemberek, annál több ilyen *pseudokantharost* vehetünk majd még számba, hiszen már a batinai és a szintén horvátországi dalji (dályai) sírmezők alapján is látszik, hogy meglehetősen népszerű típusról van szó. Alulreprezentáltságuk más lelőhelyeken inkább a szisztematikus kutatás hiányából fakad. Hasonló formájú és korú csészék kerültek elő a Dél-Balkánról például a koszovói Romajë, a boszniai Sanski Most,¹² a dél-horvátországi Nin és Radovin, a szerbiai Vrtište lelőhelyein.¹³

A magyarországi, szajki vaskori telep gödreiben föltárt hét oinokhoé formájában egyértelműen a hellén bortöltőkhöz hasonlít – megfigyelhető rajtuk a peremen képzett jellegzetes bemélyedés, és lassú korongolással készültek [2. tábla 15]. Az oinokhoé legkorábban a Kr. e. 8. században válik általánossá hellén környezetben, az Észak-Balkánra pedig a 7. és az 5. század között juthat el.¹⁴ Kerámiaanalógiáik a macedóniai Trebenişte, Demir Kapija, a szerbiai Atenica, és a horvátországi Nezakcij nekropolisából ismertek, de ismerünk bronzból készült darabot is a boszniai Bjelosavići határából.¹⁵ Ide tartozik még a szerbiai Sremska Mitrovica környékén előkerült szórvány bronz példány is, mint legközelebbi párhuzam.¹⁶ Szajk az eddig ismert legészakabbi előfordulási helyük.¹⁷ Fekete Mária szíves közlése alapján a 7–6. század fordulójára érdemes datálni őket.

A kerámia esetén a fent bemutatott darabok alapján nem állíthatom, hogy valódi importárgyak érkeztek volna a Dél-Balkánról a vizsgált területre, sokkal inkább valószínű, hogy különféle technikák és motívumok terjedtek észak felé a szerteágazó kulturális kapcsolatoknak köszönhetően. Kérdéses viszont, hogy a speciális edények (*askos*, *tripos*, *kernos*) másolása mögött milyen közös gondolatok, elképzelések állhattak, ha álltak egyáltalán, és nem csak divatjelenségekről van szó.

3.2. Fém

Ami a fémtárgyakat illeti, esetükben kissé biztosabbak lehetünk abban, hogy nem csak bizonyos formák, díszítések másolásából keletkeztek az alábbiakban bemutatásra kerülő példányok, hanem akadhatnak közöttük valódi importok is.

¹¹ Annak megállapítására, hogy milyen célt szolgáltak ezek a tárgyak, érdemes lenne belsejüket megvizsgálni, esetleges szerves maradványok reményében.

¹² FIALA 1899, 69.

¹³ VASIĆ 1987a, 556.

¹⁴ GÁBOR 2005, 10.

¹⁵ VASIĆ 1997, 57.

¹⁶ Ez a példány a fül illesztésénél található, degradálódott kígyós-palmettás minta miatt is érdekes: ennek első előfordulásai hellenizált környezetben az i.e. 6. századra tehetőek (SZILÁGYI 1968, 128).

¹⁷ GÁTI 2009, 67.

A dalj-busijai egyhurkos fibula tűtartója a közép-görögországi, 6. században szövetségge alakuló Boiótia jelképét, a két oldalról bemélyedő (néhányszor homokóra alakúként aposztrofált) boiót pajzsot formálja [3. kép 1].¹⁸ A boiót pajzs formájú tűtartóval ellátott fibulák valamikor a 7. században jelennek meg a Dél-Balkán területén, viszont meglehetősen sokáig élő típusról van szó.¹⁹ Arról nem érdemes spekulációkba bocsátkozni, hogy mennyire tekinthető a pajzs a hasonló formájú fibula előképének vagy sem, mindenesetre a szakirodalomban jellemzően ezen a néven említik.

A boiót pajzs formájú tűtartóval ellátott fibuláknál elterjedésük valószínűsíti déli eredetüket. A dalj-busijai példányhoz hasonlóak a Szávától délre rendre megjelennek kora vaskori sírleletekben, például a macedóniai Trebeniste és Dedeli,²⁰ a szerbiai Novo Selo és Novi Pazar,²¹ a boszniai Osovo, Luburić polje, Livno, Prozor és Donja Dolina nekropolisaiban.²²

A filigránnal és granulációval is díszített, horvátországi Erdut (Erdőd) közelében előkerült ezüst fülbevalópár az ún. csónak alakú fülbevalók típusához tartozik, amelyek régóta töretlen népszerűségnek örvendenek Kis-Ázsia és a Balkán területén [5. tábla 1]. A bemutatott példány a 6–4. századi görögországi Eretria és Thessalia, a macedóniai Vraca, Serres és Radolište,²³ az albániai Belsh²⁴ leleteivel mutat közelebbi rokonságot, illetve legközelebbi párhuzamként meg kell említenem a szerbiai Sremska Mitrovicában előkerült szórványt, melyet ión mester munkájának tartanak.²⁵ A filigrán és granuláció technikája az általánosan elfogadott nézet szerint a hellén ötvösművészetből származik, letagadhatatlan föníciai előképekkel.²⁶ A hellenizált területeken a Kr. e. 6. századtól érték el e technikák legmagasabb szintjét.

Az ezüst filigrándrótból készített bikónikus gyöngyök Szentlőrincen – az ásató véleménye szerint is – hellén hatást mutatnak [5. tábla 7].²⁷ Hasonlóakat ismerünk Észak-Görögországból, a bulgáriai Malomirovo tumulusából, a boszniai Glasinac és a szerbiai Umčar temetkezéseiből. Beremenden előkerült egy nagyobb méretű, granulációval díszített, gerezdelt ezüstgyöngy [5. tábla 8.]. Ez a publikáló szerint föltűnő hasonlóságot mutat a szintén ión munkaként aposztrofált, Sremska Mitrovicán előkerült arany nyaklánc, illetve a bulgáriai Duvanli²⁸ és a szerbiai Atenica fejedelmi sírjának gyöngyeivel.²⁹ Szerintem ezek mellett még a magyarországi Regöly határában előkerült nagyméretű aranygyöngyökkel,³⁰ illetve a szerbiai Hrtkovci/Herkóca mellett megtalált kincs egyetlen gömbforma gyönggyével is párhuzamba állítható.³¹ Ez utóbbiak kapcsán a szakirodalom általában a szinkretizmusra

¹⁸ Ez a pajzstípus a boiót pénzekén látható alakját föltehetőleg az archaikus vagy a geometrikus korszakban nyerte el, és az 5. századig volt használatban.

¹⁹ VASIĆ 1997, 48.

²⁰ VASIĆ 1987c, 694.

²¹ VASIĆ 1987b, 647.

²² ČOVIĆ 1987a, 247.

²³ VINSKI 1950, 73.

²⁴ ALBANINI 1988, 257.

²⁵ MIHELIC 2007, 187. A Duna alsó folyásánál létrehozott, már emlegetett gyarmatvárosok közül Tyras, Tomoi és Istros ión, míg Kallatis dór alapításúak.

²⁶ Bővebben erről a témáról Moritz Hoernes munkásságában (HOERNES 1915).

²⁷ JEREM 1968, 186.

²⁸ TONKOVA–PENKOVA 2009, 202.

²⁹ JEREM 1972, 63. lábjegyzet.

³⁰ ARANYKINC 2000, 113.

³¹ JEVTIĆ–RUŠEVLJAN 2006, 300.

törekvő, helyi és hellén előképek alapján egyaránt dolgozó illyr ötvösöket szokta gyártóként megnevezni.³²

Két másik díszítésre érdemes még figyelnünk a fémek esetén – az ún. Štrpci-Čurug típusú fibulák palmetta-mintái és a velük együtt előkerült pántkarperecek kígyófejes végződése is déli irányba mutatnak.

A szerbiai Čurug/Csurog határában 1927-ben előkerült kincs meglehetősen szenzációt okozott a maga idejében, darabjai láthatólag egy több száz évig gyűjtögetett kollekciót alkotnak, melynek földbekerülését egy korai La Tène Dux-fibula jelenléte alapján a 4–2. századra teszik.³³ Legrégőbbi darabjai, a sodronyos bronzfibulák nyugati kapcsolatokat mutatnak, míg a többi példány az általános vélekedés szerint déli hatásra került a területre.³⁴

A Csurog típusú fibulákon megfigyelhető palmetta-minta, mely ebben a formájában ismeretlen a Hallstatt-kor előtt a Kárpát-medencében, meglehetősen népszerű elem volt a Földközi-tenger keleti partvidékén, Egyiptomtól kezdve Asszírián és Perzsián át a hellén-makedón-thrák díszítőművészetig.

Ezeket a fibulákat a kutatás már régóta görög kulturális származéknak tartja, ha nem is konkrét import formájában.³⁵ A fejen látható, már tárgyalt palmetta-minta mellett előképek megjelenései is emellett szólhatnak: Kis-Ázsia hellén gyarmatokkal teli partvidékétől Thessálián és Makedónián át Thrákiáig jelentkeznek a 8. századtól. Az Észak-Balkánt valamikor az 5–4. században érhették el a fejlődésük utolsó fázisába tartozó példányok [3. tábla 5–6].

A vizsgált területen találtakhoz rendkívül hasonlóak kerültek elő a macedóniai Sedes, Beranci és Trebeniste, a bulgáriai Bukjovci, a szerbiai Mladenovac sírjaiból, illetve a szintén szerbiai Hrtkovci, valamint a névadó Čurug és a boszniai Štrpci kincseiből.³⁶

A pántkarperecek kapcsán ejtenem kell néhány szót a kígyóról: mint szimbólum már a mykénéi időktől jelen van a helladikus mitológiában – egyszerre ártó és segítő lény.³⁷ A karon viselt kígyószimbólum az élet és termékenység fölötti mágikus hatalmat szimbolizálja a hellenisztikus korszakban.³⁸ A görög mitológia mellett a thrák vallásban is fontos szerepet játszott a kígyó: az istenhérosznak és az anyaistennőnek is kísérő, segítő állata, valószínűleg az újjászületés és a termékenység szimbólumaként.³⁹ Az illyrek mitikus őseinek tartott Kadmos és Harmonia kígyó alakban vezették népüket a harcba a hellén polisok ellen.⁴⁰

Ezek a kígyófejes pántkarperecek kissé nehezebb kérdés elé állítanak az elterjedésüket illetően. Dél-Pannónián kívül a szerémségi Hrtkovci és a dél-bácskai Čurug kincseit leszámítva ugyanis délebbi területeken ebben a formájukban ismeretlenek. Ugyanakkor a több, legalább két fejjel rendelkező kígyó, mint pántkarperecek lezáró eleme – nyilván a szimmetria miatt – igen népszerű az egész Balkánon a korai vaskorban. Az ezüsből és néha aranyból készült kígyós pántkarperecek a korábban bemutatott leletekkel együtt rendszerint előkelő

³² JEVTIĆ–RUŠEVLJAN 2006, 303.

³³ VASIĆ 1995, 86.

³⁴ MÁRTON 1933, 29 - további kutatók véleményének felsorolásával.

³⁵ BRUNŠMID 1902, 83.

³⁶ VASIĆ 1997, 55.

³⁷ Gondoljunk csak a mykénéi anyaistennő- vagy papnőábrázolásokra.

³⁸ LAPATIN–WIGHT 2002, 93.

³⁹ FOL–MARAZOV 1984, 49.

⁴⁰ THEODOSSIEV 2000, 177.

sírok mellékletei, mint a macedóniai Kolari és Trebeniste, a montenegrói Kruševica vagy a koszovói Pečka Banja esetében.

Hasonló motívumok jelennek meg az ún. Mramorac típusú övek némelyikén is, például a névadó lelőhelyről előkerült példányon.⁴¹ Mindezek a kígyóábrázolás töretlen népszerűségét bizonyítják az egész Balkánon, mégsem válaszolják meg a kettős (pontosabban négyes) kígyófejjel ellátott pántkarperecek eredetének kérdését. Érdemes még megjegyezni, hogy a horvátországi, vukovari példányok egy viszonylag gazdag temetkezésből kerültek elő, míg a baranyai szórvány töredék ráadásul teljesen unikális módon aranyból készült [5. tábla 5–6].⁴²

Egyes föltevések szerint a tárgyakon ábrázolt kígyó- illetve vízimadár alakok vallási-spirituális különbséget jeleznek a Hallstatt kultúrkör keleti ága és az illyr-thrák területek között.⁴³ E két műveltség találkozása nagyjából a vizsgált területre esik, így a későbbiekben talán érdemes lenne ezzel a kérdéssel is behatóbban foglalkozni.

Tovább haladva a fémtárgyakkal: az Ω -fejű díszű formája teljesen ismeretlen az őskor korábbi szakaszaiban a vizsgált területen. A görög ábécé – melyben az Ω betű az utolsó helyet foglalja el – valamikor a 8. századra alakult ki,⁴⁴ és körülbelül a 6. században már Thrákia területén is használták; addigra valószínűleg már Makedóniában is elterjedt. A korszak előkelő sírjaiban népszerű hosszú, dupla szárú ezüst díszűk hat csoportja között a „III. d” variánsként számon tartott ómega-fejű példányok a 6. század végétől jelennek meg szerte a Balkánon.⁴⁵ Ezeket a III. típus többi variánsával ellentétben egybeöntötték, nem drótból hajlították.

A dél-pannóniai két példa közül a Vukovar-Bogdanovciban előkerült darab egy meglehetősen gazdag női sírhoz tartozott,⁴⁶ a Dalj-Busija 89. sírjából származó viszont sajnos a kérdéses temetkezés egyetlen megmaradt fémmelléklete [5. tábla 2–3]. Sajátos, hogy mindkettő a legészakabbi előfordulások közé tartozik.⁴⁷

Az Ω -fejű díszűk elterjedése jól követhető a már említett macedóniai Trebeniste és Vratnica, a boszniai Potpećine, Pod kod Bugojno, Potočani, a koszovói Pečka Banja, a szerbiai Leskovac és Novi Pazar, valamint a horvátországi Hrastovac lelőhelyein át.⁴⁸

A viselet következő tárgyalandó eleme, a négyzetes tűtartójú fibulák esetén talán nem tévedek, ha stilisztikailag az ún. attikai-boiót fibulát tekintem prototípusnak, mely a 9. századtól kezd elterjedni hellén területeken. Ezek a hellén darabok általában bronzból készültek, igen nagy méretűek (akár a 20 centimétert is eléri a hosszuk), és általában szentélyekben helyezték el őket, talán fogadalmi ajándékként.⁴⁹

⁴¹ Ilyen övlemezeket egyébként Dél-Magyarországról is ismertünk (MÁRTON 1933, 77).

⁴² Holott a Dél-Dunántúl ebben a korszakban nemigen bővelkedik aranyleletekben, és a tárgyalt területen illyr hatásra az ezüst jóval népszerűbb fémnek számított a kora vaskor egészében.

⁴³ JEREM 1968, 185.

⁴⁴ SHERRATT 2003, 237.

⁴⁵ VASIĆ 2003, 122.

⁴⁶ Ha valóban egy sírban volt többek között a két ezüst nyakpereccel és két ezüst kígyófejes karpánttal, a korallból, borostyánból és üvegből készült gyöngyökkel (BRUNSMID 1900, 232).

⁴⁷ Mindössze egyetlen, Alsó-Ausztriában, már La Tène környezetben egy férfisírból előkerült bronz példány található még északabbra náluk (RAMSL 2009, 119).

⁴⁸ ČOVIĆ 1987b, 573.

⁴⁹ Így eltérnek a balkáni példányoktól, melyek alapanyaga arany, ezüst és bronz is lehet, viszonylag kicsik (4–5 centiméteresek) és sírmellékként jelennek meg. Am a tűtartón megfigyelhető, poncolással, véséssel és

E fibulák elterjedését is kiválóan nyomon lehet követni a Balkánon. A legszebb, aranyból és ezüsből készült példányok az ún. hercegi vagy fejedelmi temetkezésekben jelennek meg: a macedóniai Trebeniste, a koszovói Pečka Banj, a boszniai Glasinac, a szerbiai Novi Pazar és Atenica sírjaiban. Analógiáik ismertek Görögországból is, Athén, Lusoi és Olympia környékéről.⁵⁰

Magyarországról a beremendi példányok előkerülése előtt csak bronzból készült darabokat ismert a kutatás, főleg szkíta kontextusban,⁵¹ illetve a Komárom-Esztergom megyei Somodorpusztáról.⁵² Ezüsből készült legészakabbi előfordulásuk hiteles föltárásból Beremenden legalábbis érdekes [3. tábla 2]. A föltárt temetőrészlet, bár szép együtteseket tartalmazott, mégsem kezelhető a délebbi, kiemelkedően gazdag temetkezésekkel egy szinten, legalábbis a megmaradt mellékletek alapján. A négyzetes tütartójú ezüst fibulák mellett bronz astragalos-öv, bronz Certosa fibulák, háromszögű csüngőkkel díszített bronz „jogar”-borítások, vaslándzsák és üvegyöngyök voltak a két sírban.⁵³

Ugyanez a helyzet a legközelebbi párhuzamként említhető szerbiai Kuzmin határában talált szintén ezüst példánynál is – a fibula értékesebbnek tekinthető, mint a sír többi lelete.⁵⁴

Szórványként került elő két további darab a vizsgált területről: az egyik a horvátországi Sotin (Szata) környékéről, a másik ismeretlen magyarországi lelőhelyről [3. tábla 3–4].⁵⁵ Mivel azonban az utóbbi is ezüsből készült, amilyen formában a Dél-Dunántúlon kívül hazánkban nem ismert a tárgytypus, óvatosan föltételezhető, hogy ez is Somogy vagy Baranya megye területéről származhat. Sajnos ez a két példány sem segít annak megválaszolásában, hogy a Szávától északra miért nem az igazán előkelő sírokban jelenik meg ez a fibula.

Hasonlóan elgondolkodtatóak a magyarországi Okorág határában előkerült kincs spirális karperecei – ezeket a szakirodalom eredetileg dák eredetűként aposztrofálta,⁵⁶ én azonban kételkedem ebben. A dák példányokhoz legfőljebb spirális kiképzésükben hasonlítanak – de ez a forma olyannyira általános a karpereceknél, hogy nem lehet egyetlen kultúrához kötni. A karperecekkel egy időben előkerült fibulákat a Kr. e. 1. századra keltezték.⁵⁷ A magam részéről azonban nem tartom indokoltnak, hogy a karékeket is a fibulákkal egyidősnek tekintsük. Egyrészt a megtalálás körülményei meglehetősen homályosak, ezért nem biztos, hogy a fibulák a karperecekkel egy időben és egy helyen kerültek a földbe.⁵⁸ Másrészt rengeteg olyan „kincs” látott már napvilágot, melyben több száz éven keresztül gyűjtögetett tárgyak voltak egymás mellett, így talán föltételezhető, hogy itt is ez a helyzet áll fenn.⁵⁹

domborítással kialakított díszítések halványan emlékeztethetnek az attikai-boiót fibulákon föltűnő ábrázolásokra.

⁵⁰ ČURČIĆ 1909, 98.

⁵¹ Főleg Szentcs-Vekerzug temetőiből ismerünk ilyen fibulákat (PÁRDUZ 1954, 36).

⁵² MÁRTON 1913, 333.

⁵³ JEREM 1972. E sírok kapcsán fölmerült bennem az idegen területről származó feleségek gondolata, mivel mindkét sírban egyértelműen déli viseletű nőket temettek el. A fennálló kapcsolatok közé természetesen beletartoznak a régészeti módszerekkel egyelőre megfoghatatlan házasságkötések, vagy a mesteremberek vándorlása is, mely témának a későbbiekben nagyobb figyelmet kellene szentelni.

⁵⁴ Ha egyáltalán egy sírban voltak eredetileg a vele együtt a múzeumnak ajándékozott üvegyöngyök és az astragalos-öv (BRUNŠMID 1902, 71).

⁵⁵ A fibula a Fejérváry-gyűjteményből került a Magyar Nemzeti Múzeumba (MÁRTON 1913, 333).

⁵⁶ PÁTEK 1942, 29.

⁵⁷ MARÁZ 2008, 69.

⁵⁸ TÖRÖK 1941, 2.

⁵⁹ Ráadásul a Kr. e. 1. századi kelta-római hagyatékában semmi megközelítőleg hasonlót sem sikerült fölfedeznem eddig.

Ha közelebbről megvizsgáljuk az okorági karpántokat, föltűnik, hogy milyen erősen profiláltak. Helyenként a boiót pajzséhoz hasonló bemélyedések, máshol gyöngykeretes, félkörös kiugrók láthatóak rajtuk [5. tábla 6]. Az utóbbiak rendkívül hasonlítanak a Trebenište előkelő sírjaiban talált Csurog típusú fibulák kengyeléhez és a rozetta-fejű tűk nyakrészéhez – ezek a tűk pedig valószínűsíthetően khalkidikéi műhelyekben készültek.⁶⁰ Természetesen nem állítom, hogy az okorági karperec hellén műhelyben készült volna, de mindenesetre érdekes a díszítések hasonlósága, és érdemes lenne a későbbiekben nagyobb figyelmet fordítani erre a kincsleletre.

A viselet és az ékszerek után az utolsó fémből készült tárgycsoport a fegyvereké. A védő fegyverzethez tartozó görög-illyr típusú sisak valószínűleg hellén területeken alakult ki a 8–7. században,⁶¹ és hamar népszerűvé vált a környező népeknél is. A bemutatott darab az alapformák közül a második típusba tartozhat – már van nyakvédője, de arcvédője még jelentősen korlátozza viselője hallását [4. tábla 3]. Ez a típus legkorábban a 7. század végén jelent meg, vagyis valószínűleg ennél előbb nem jutott el messzebbre, így Dél-Pannóniába sem. Számos szép párhuzama – Görögországban Sindos, Aghia Parasevki, és Zeitenlik,⁶² Boszniában Grude és Putičevo,⁶³ Albániában Borova és Činamak,⁶⁴ Koszovóban Pećka Banj⁶⁵ – közül ki kell emelni a macedón Trebeništét és a boszniai Donja Dolinát. Ugyanis csak ezek a darabok tartoznak ugyanúgy a második fázisba, mint a kaptoli [6. tábla].⁶⁶

A korinthusi típusú sisak, melyet az előbbitől alapvetően orrvédője és keskenyebb szemnyílása különböztet meg, szintén a 8. század során alakult ki.⁶⁷ A kaptoli darab a második fázisba sorolható a szélein látható lyukak alapján, melyek az alatta viselt textilhez való hozzáerősítést segítették [4. tábla 5]. Így a 7. század végére, 6. század elejére keltezhető.⁶⁸ Párhuzamai például a görögországi Edessa, Nea Syllata, Sindos és Aghia Parasevki, a macedóniai Trebenište és a boszniai Glasinac gazdag temetkezéseiből ismertek.⁶⁹ Glasinac és Kaptol a furcsán kiugró legészakabbi előfordulási helyei ennek a sisakfajtának, ami jelezheti az egykor ide temetettek igen magas rangját vagy kivételesen jó lehetőségeit a kereskedelemre [7. tábla].

E két sisaktípussal már behatóbban foglalkoztak délszláv kutatók.⁷⁰ Az általuk elvégzett stilisztikai vizsgálatok alapján talán ezek a tárgyak lehetnek azok, amelyeknél pontosabb készítési helyet meg lehet állapítani: korai típusuk, illetve a tény, hogy előkerülési helyük és a legközelebbi párhuzamaik között igen nagy a földrajzi távolság, talán arra enged

⁶⁰ A rozetták a környék díszítőművészetének szerves részét képezték a későbbiekben is: ott látjuk őket például II. Philippos verginai sírjának arany urnáján (PROEVA 2007, 75).

⁶¹ WILKES 1995, 241.

⁶² THEODOSSEV 2000, 197.

⁶³ FIALA 1899b, 151.

⁶⁴ ALBANEN 1988, 218, 230.

⁶⁵ PALAVESTRA 2007.

⁶⁶ POTREBICA 2008, 194.

⁶⁷ Bár ez a görög művészetben a leggyakrabban ábrázolt sisaktípus, az 5. század folyamán mégis kiment a divatból a származási helyén. Ettől függetlenül például Itáliában igen népszerű maradt a köztársaság koráig (EGG-WAURICK 1990, 12).

⁶⁸ POTREBICA 2008, 193.

⁶⁹ POTREBICA 2008, 193.

⁷⁰ Elsősorban Biba Teržan, Rastko Vasić és Hrvoje Potrebica.

következtetni, hogy ezek nem a később kialakult makedón központok közvetítésével jutottak el a Száván túlra, hanem „valódi” hellén területekről származhatnak.⁷¹

A védőfegyverzethez tartozó bronz lábvértéket már a késői helladikus, görögországi Dendra sírjából is ismerünk, a Kr. e. 15. századból. Úgy tűnik azonban, hogy az ezek igazán mesteri példányaihoz, a megrendelő lábára pontosan illeszkedő darabok elkészítéséhez szükséges viaszveszejtéses eljárást csak valamikor a hoplita harcmódor kialakulásának kezdetei táján fejlesztették ki.⁷² A kaptoli vért pár a korinthosi sisakhoz hasonló rögzítő lyukacs-kái alapján a 6. századra tehető.⁷³ Szép párhuzamait találjuk előkelő sírokban: a már sokszor emlegetett macedóniai Trebenishtëben, a montenegrói Kličevo, a boszniai Glasinac, Čitluci és Sanski Most,⁷⁴ vagy az albániai Belsh sírjaiban.⁷⁵

4. Összegzés

Mint az a fentiekből kiderült, a bemutatott tárgyak jelentős részénél párhuzamaikat a Balkán előkelő, akár fejedelmi szintű temetkezéseiben találjuk meg. Vizsgált területünkön azonban egyetlen ilyen sír sincsen.⁷⁶

Az azért kitetszik a vizsgált anyagból, hogy a déli hatások igenis eljutnak Dél-Pannóniába, de hogy közvetlenül vagy közvetve, és akkor hány közvetítőn át, azt egyelőre igen nehéz megállapítani.

Ahhoz, hogy ezeket a ritka és jó minőségű tárgyakat megfizessék, az egykor itt élteknek is rendelkezniük kellett valamiféle cserealappal. Erre talán Kaptol esetén találjuk a legkézenfekvőbb magyarázatot: a környező Papuk-hegységben ugyanis grafitlelőhelyek találhatók, melyeknek kiaknázása jelenthette a „kaptoli hercegek” hatalmának és vagyonának alapját – a grafit a Hallstatt kortól kezdve népszerű hozzávalója a csillogó fekete kerámiának.⁷⁷

Még néhány dolog valószínűnek tűnik e régió társadalmi-hatalmi viszonyait nézve. Föltehetjük, hogy Dél-Pannónia kapcsolatai valószínűleg beszűkültek valamennyire a késő bronzkorhoz képest – hiányoznak azok az igazán gazdag temetkezések és telepek, melyek a keleti Hallstatt kultúra más területein és, mint láthattuk, a Balkánon is jelen vannak ekkor. Ennek oka egyelőre ismeretlen, a magam részéről a Dráva menti kereskedelmi útvonal használatának visszaszorulásával magyarázom, illetve azzal a föltevessel, hogy a korabeli kereskedők máshol találták meg azokat az árucikkeket, amelyekért útnak indultak, és nem kellett egészen Dél-Pannóniáig elutazniuk.

Ezt támaszthatja alá az is, hogy Donja Dolina, a Szávának épp csak a másik oldalán fekvő lelőhely rendkívül fontos regionális központ lehetett a 8. és 5. század között, és valószínűleg közvetítő szerepet töltött be az alpi, észak-itáliai és balkáni területek közötti kereskedelemben.

⁷¹ VASIĆ 2010, 38.

⁷² Tehát Kr. e. a 8/7. századtól a 4. századig széles körben elterjedt és igen népszerű volt az ilyen lábvért (FORREST 1986, 29).

⁷³ POTREBICA 2008, 194.

⁷⁴ FIALA 1899a, 65.

⁷⁵ ALBANEN 1988, 246.

⁷⁶ Igaz, hogy például a kaptoli tumulusok, a vukovári sír vagy a beremendi temetőrészlet a maga nemében igen szép és meglepő leleteket tartalmazott, mégsem tekinthetők egyenrangúnak a boszniai vagy szerbiai síregyüttesekkel.

⁷⁷ Kaptolhoz hasonlóan a makedóniai Ohrid-tó környékén sűrűsödő gazdag lelőhelyek (például Trebenishtë, Delagožd, Radolište) esetén is jó eséllyel megállapíthatjuk a vagyon alapját: ugyanis ezüstbányák működtek a környéken.

Valószínű az is, hogy az 5. századra a kereskedelmi utak ismét megváltoztak, méghozzá annyira, hogy Donja Dolina elveszítse jelentőségét, és új központok emelkedjenek föl. A leleteink tanúsága szerint az egyik ilyen regionális központ Sremska Mitrovica lehetett, a scordisci későbbi törzsi centruma.⁷⁸

Az alkalmazott technikák és a megrajzolható elterjedési térképek tehát alátámasztják a bemutatott tárgyak dél-balkáni eredetét. Azonban, mint már korábban említettem, a nagyjából hasonló kulturális szinten álló és igen szoros kapcsolatokat ápoló Thrákia – Makedónia – Hellás körön belül igen nehéz megállapítani, hogy pontosan mely területről érkeztek Dél-Pannóniába az összegyűjtött tárgyak, illetve honnan származtak az elkészítésükhöz szükséges ismeretek, esetleg mesterek.

Ugyanakkor néhány felsorolt tárgy mindezen problémák ellenére segíthet a kronológia és a kapcsolatok tisztázásában: ilyenek a sisakok és a lábvértek, illetve bizonyos fibulák, melyek a pontosabb keltezést, legalábbis egy valószínűsíthető *terminus post quem* megállapítását lehetővé teszik.

A bemutatott sisaktípusok és lábvértek az elfogadott vélemény szerint a 7–6. század fordulója körül jelenhettek meg a vizsgált területen. Koraiságuk talán arra mutat, hogy makedón/illyr közvetítés nélkül, egyenesen a hellén területekről érkeztek Dél-Pannóniába. A boiót pajzs tűtartójú fibulák a 7. századtól, a négyzetes tűtartójú típus a 6. század közepétől, míg az ún. Štrpci-Čurug fajtájúak leghamarabb az 5. század végén jelennek meg [8. tábla].⁷⁹

Mint a fentiekből is kitűnik, van lehetőség tovább folytatni a megkezdett kutatást, főleg a természettudományos vizsgálatok terén. A várható új eredmények figyelembevételével és a kutatás kiterjesztésével a Szerémség kimaradt részére, illetve a Dél-Dunántúl újabb megyéire (Tolna, Somogy, Zala) kívánok hozzájárulni a Kárpát-medence kapcsolatrendszerének földterítéséhez, és a korai vaskor kérdéseinek tisztázásához.

IRODALOM

- ALBANIEN 1988 = *Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren*. Hrsg.: Eggebrecht, A.–Eggebrecht, E. Mainz am Rhein 1988.
- BRUNŠMID 1900 = Brunšmid, J.: Prethistorijski predmeti iz srijemske županije. *VAMZ* 4 (1900), 231–237.
- BRUNŠMID 1902 = Brunšmid, J.: Prethistorijski predmeti iz srijemske županije. *VAMZ* 6 (1902), 68–86.
- ČOVIČ 1987a = Čović, B.: Grupa Donja Dolina–Sanski Most. In: *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V. Željezno doba*. Red.: Gabrovec, S. Sarajevo 1987, 232–288.
- ČOVIČ 1987b = Čović, B.: Glasinačka kultura. In: *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V. Željezno doba*. Red.: Gabrovec, S. Sarajevo 1987, 571–574.

⁷⁸ Erre utalnak a város területén előkerült ión arany ékszerek, az illyr-görög sisakok, a Csurog típusú fibulák és a kettős kígyófejes pántkarperecek. Ráadásul a közvetlen környéken több helyen is találtak szignifikáns kincsleleteket (Hrtkovci, Nikinci), melyek a 4–2. századra keltezhetőek, és talán már a mitrovicai műhelyben gyártották egyes darabjaikat (JEVTIĆ–RUŠEVLJAN 2006, 302).

⁷⁹ Ez utóbbi kettőt, mivel ezüstből készültek, érdemes lenne proveniencia kutatások tárgyává tenni – nem lehetetlen, hogy alapanyaguk a korszakban virágozni kezdő makedón ezüsbányákból származik.

- ČURČIĆ 1909 = V. Čurčić, V.: Prähistorische Funde aus Bosnien und der Herzegowina in den Sammlungen des k.k. Naturhistorisches Hofmuseums in Wien. *WissMittBosn* 11 (1909), 91–100
- DRAVECZKY 1970 = Draveczy B.: *Somogy megye régészeti képeskönyve*. [Somogyi Múzeum 17.] Kaposvár 1970.
- EGG–WAURICK 1990 = Egg, M.–Waurick, G.: *Antike Helme. Katalog zur Ausstellung*. Mainz 1990.
- FEKETE 2007 = Fekete M.: *Események és szemelvények. Bevezetés a Kárpát-medencei vaskor tanulmányozásába*. [Specimina nova dissertationum ex Institutio Historiae Antiquae et Archaeologiae Universitatis Quinqueecclesiensis 7.] Pécs 2007.
- FIALA 1899a = Fiala, F.: Das Flachgräberfeld und die prähistorische Ansiedlung in Sanski-most. *WissMittBosn* 6 (1899), 62–129.
- FIALA 1899b = Fiala, F.: Griechische Bronzehelme aus Bosnien und der Hercegovina. *WissMittBosn* 6 (1899), 148–153.
- FORREST 1986 = Forrest, G.: Greece. The history of the Archaic period. In: *The Oxford History of the Classical World*. Ed.: Boardman, J.–Griffin, J.–Murray, O. Oxford 1986, 19–49.
- GABROVEC 1987 = Gabrovec, S.: Dolenjska grupa. In: *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V. Željezno doba*. Red.: Gabrovec, S. Sarajevo 1987, 29–11.
- GÁBOR 2006 = Gábor O.: A legkorábbi ókori emlék Baranyában. Szajki leletek a JPM Régészeti Osztályának gyűjteményében. *Pécsi Szemle* 9/3 (2006) 4–13.
- GÁTI 2009 = Gáti Cs.: A szajki (Baranya megye) kora vaskori telep kulturális kapcsolatai. In: *Őskoros kutatók VI. összejövetelének konferenciakötete. Nyersanyagok és kereskedelem*. Kőszeg, 2009. március 19–21. Szerk.: Ilon G. [MŰMOΣ 6.] Szombathely 2009, 65–77.
- LAPATIN–WIGHT 2002 = Lapatin, K.–Wight, K. /Ed./: *Handbook of the Antiquities Collection*. The J. Paul Getty Museum. Los Angeles 2002.
- HOERNES 1915 = Hoernes, M.: *Urgeschichte der bildenen Kunst in Europa von den anfangen bis um 500 v. Chr I-II*. Wien 1915.
- JEREM 1968 = Jerem, E.: The Late Iron Age Cemetery of Szentlőrinc. *ActaArchHung* 20 (1968), 159–208.
- JEREM 1972 = Jerem E.: Késővaskori sírleletek Beremendről (Baranya megye). *JPMÉ* 16 (1971), 69–90.
- JEVTIĆ–RUŠEVLJAN 2006 = Jevtić, M.–Ruševljan, V. D.: Silver Jewelry of Hellenistic and Celtic Type from Hrtkovci in Srem. *Starinar* 56 (2006), 291–307.
- KEMENCZEI 2012 = Kemenczei, T.: Angaben zur Kenntnis der Eisenzeit in der Südwesthälfte des Karpatenbeckens. *ActaArchHung* 63 (2012), 317–349.
- MARÁZ 2008 = Maráz, B.: Archäologische Angaben zur mittleren und späten La Tène-Zeit in Südosttransdanubien. *CommArchHung* 2008, 65–94.
- MÁRTON 1913 = Márton L.: A magyarhoni fibulák osztályozása II. *ArchÉrt* 33 (1913), 141–159, 195–209, 327–340.
- MÁRTON 1933 = Márton L.: *A korai La Tène kultúra Magyarországon*. [ArchHung 11.] Budapest 1933.

- METZNER-NEBELSICK 1997 = Metzner-Nebelsick, C.: Hallstattzeitliche Zentren in Südostpannonien. *ZM* 8 (1997), 9–26.
- METZNER-NEBELSICK 2002 = Metzner-Nebelsick, C.: *Der „Thrako-Kimmerische“ Formenkreis aus der Sicht der Urnenfelder- und Hallstattzeit im südöstlichen Pannonien I-II.* [Vorgeschichtliche Forschungen 23.] Rahden 2002.
- MIHELIĆ 2007 = Mihelić, S.: *Trgovina i razmjena u pretpovijesti: izložba (Trade and exchange in prehistory: exhibition).* Pula 2007.
- MITSOPOULOU 2010 = Mitsopoulou, C.: De nouveau Kernoi pour Kernos... Réévaluation et mise à jour de la recherche sur les vases de culte éleusiniens. *Kernos* 23 (2010), 145–178.
- OBERFRANK 1996 = Oberfrank F.: *Az aranyművesség története.* Budapest 1996.
- ODŽA 2009 = Odža, A. = Željeznodobne fibule iz arheološke zbirke Franjevačkog samostana na Humcu kod Ljubuškog. *VAPD* 102 (2009), 7–58.
- PATEK 1942 = Patek E.: *A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete.* [Dissertationes Pannonicae 2.] Budapest 1942.
- PÁRDU CZ 1954 = Párducz, M.: Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug II. *ActaArchHung* 4 (1954), 25–91.
- POSEDEL 1909 = Posedel, J.: Ein prähistorisches Gräberfeld bei Stagno. *WissMittBosn* 11 (1909), 101–103.
- POTREBICA 2008 = Potrebica, H.: Contacts Between Greece and Pannonia in the Early Iron Age (with Special Concern to the Area of Thessalonica) In: *Import and Imitation in Archaeology.* Ed.: Biehl, P. F.–Rassamakim, Y. [Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes 11.] Langenweißbach 2008, 187–212.
- PROEVA 2007 = Proeva, N.: Who were the authors of the Trebeniste culture and the gold funeral masks. In: *Macedonian Affairs. Analyses of Macedonian Politics, Economy and Society VI.* Ed.: Dzuvalakovska-Casule, M. Skopje 2007, 73–80.
- RAMSL 2009 = Ramsel, P. C.: Eine Omeganadel im latènezeitliche Gräberfeld von Mannersdorf am Leithagebirge, Niederösterreich. In: *Keltske studije II. Studies in Celtic Archaeology. Papers in honour of Mitja Guštin.* Ed.: Tiefengraber, G.–Kavur, B.–Gaspari, A. [Protohistoire Européenne 11.] Montagnac 2009, 117–124.
- SANEV 2013 = Sanev, G.: Red figure vases in the FYR Macedonia. *RevArch* 1 (2013), 3–55.
- SHERATT 2003 = Sherratt, S.: Visible writing. Questions of script and identity in Early Iron Age Greece and Cyprus. *OJA* 22/3 (2003), 225–242.
- ŠIMEK 2004 = Šimek, M.: Grupa Martijanec-Kaptol. In: *Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj.* Ed.: Balen-Letunić, D. Zagreb 2004, 79–130.
- ŠIMIĆ 2004 = Šimić, J.: Grupa Dalj. In: *Ratnici na razmeđu istoka i zapada. Starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj.* Ed.: Balen-Letunić, D. Zagreb 2004, 35–78.
- SMITH 1875 = Smith, W.: *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities.* London 1875.
- SZILÁGYI 1968 = Szilágyi, J. Gy.: L'œnochoe de Mitrovica". *ActaAntHung* 16 (1968), 117–131.
- STOJIC 2007 = Stojić, M.: Hisar in Leskovac at the end of the Early Iron Age. *Starinar* 57 (2007), 175–189.

- TASIĆ 2004 = Tasić, N.: Historical picture of development of Early Iron Age in the Serbian Danube basin. *Balkanica* 35 (2004), 7–22.
- THEODOSSIEV 2000 = Theodossiev, N.: The dead with the golden faces II. Other evidence and connections. *OJA* 19/2 (2000), 175–209.
- TONKOVA–PENKOVA 2009 = Tonkova, M.–Penkova, P.: Les parures en or de la nécropole thrace de Duvanli du ve siècle av. J.-C. : le cas du tumulus de Kukova. *ArchSci* 30 (2009), 201–209.
- TÖRÖK 1941 = Török Gy.: *Pécs Szabad Királyi Város „Majorossy Imre Múzeumának” 1941. évi Értesítője*. Pécs 1941.
- VASIĆ 1987a = Vasić, R.: Sremska grupa zapadno balkanskog kompleksa. In: *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V. Željezno doba*. Red.: Gabrovec, S. Sarajevo 1987, 555–558.
- VASIĆ 1987b = Vasić, R.: Kneževski grobovi iz Novog Pazara i Atenice. In: *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V. Željezno doba*. Red.: Gabrovec, S. Sarajevo 1987, 644–650.
- VASIĆ 1987c = Vasić, R.: Srednja i istočna Makedonija. In: *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja V. Željezno doba*. Red.: Gabrovec, S. Sarajevo 1987, 690–700.
- VASIĆ 1995 = Vasić, R.: Silver Jewelry of the 4th century in the central Danubian Basin. The Čurug Hoard. In: *Silver Workshops and Mints*. Ed.: Popović, I.– Cvjetićanin, T.–Borić-Brešković, B. Beograd 1995, 83–90.
- VASIĆ 1997 = Vasić, R.: Early Iron Age regional groups in the Užice area. *Balkanica* 27 (1997), 45–62.
- VASIĆ 1999 = Vasić, R.: *Die Fibeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien)*. [Prähistorische Bronzefunde XIV.12.] Stuttgart 1999.
- VASIĆ 2003 = Vasić, V.: *Die Nadeln im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Makedonien)*. [Prähistorische Bronzefunde XIII.11.] Stuttgart 2003.
- VASIĆ 2005 = Vasić, R.: Srebrni nalaz iz Nikinaca (Silver find from Nikinci). *Starinar* 55 (2005), 67–73.
- VASIĆ 2010 = Vasić, R.: Reflecting on Illyrian helmets. *Starinar* 60 (2010), 37–55.
- VEZETŐ = *Vezető a Janus Pannonius Múzeum régészeti kiállításához*. [Janus Pannonius Múzeum Füzetek 11.] Pécs 1966.

WEBIRODALOM

- OTKA 2013 = OTKA Magazin. A hónap kutatója. 2013. szeptember. <http://www.otka.hu/otka-magazin/a-honap-kutatoja/2013-1/2013-szeptember>
(a letöltés dátuma: 2014. 10. 24. 18:55)
- PALAVESTRA 2007 = Palavestra, A.: The Iron Age princely tomb Pećka Banja in Metohija. *The Handstand* 2007. december <http://www.thehandstand.org/archive/december2007/articles/archaeology.htm>
(a letöltés dátuma: 2014. 10. 21. 20:12)

MIRA MAJDÁN

Southern impacts in the Early Iron Age in South Transdanubia and in between the Drava and Sava rivers

The beginning of the Iron Age brought significant changes to everyday life in the Carpathian Basin. Many different cultural complexes had an impact on this area from around 800 BC. I conducted my investigations in search for the elements arriving from the south, namely from Hellas and the Balkan Peninsula towards a territory best described as South Pannonia. This region seems to be culturally intertwined throughout the Late Bronze Age and all of the Early Iron Age as well. The borders of this area are the river Sava in the south and the Srem region in the east, while the northern and western limits are less clear – they may lay around the river Kapos and the river Mura.

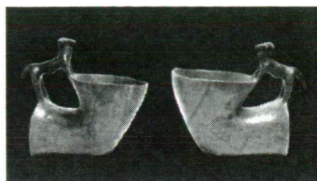
As these are the centuries, from the 8th to the 6th BC, which are the most active periods of the Greek colonisation, one cannot be surprised that the products and ideas of the Hellenised world travelled great distances.

The products which may bear effects, or may themselves arrive from the south, are categorised as follows: ceramics, elements of attire, jewellery, weapons.

The main influences can be sought in techniques of production as granulation, filigree, or black painting on red base. Some decorations – meanders, serpents and palmettes – seem to deriviate from southern art as well. Forms of the objects could also help, as in the case of askoi, kantharoi, tripodes, oinokhoai and kernoi, all from Hellenised ceramic tradition, or the omega and Boetian shield shapes. It is also necessary to pay attention to the spread of these objects. Some of them can be traced back in time and space to the southern parts of the Balkan Peninsula. Among these items, the most important ones may be the special types of weaponry: the Graeco-Illyrian and Corinthian helmets and cire perdue greaves of the princely graves in Kaptol, Croatia. These could be original products imported from workshops in Hellas.

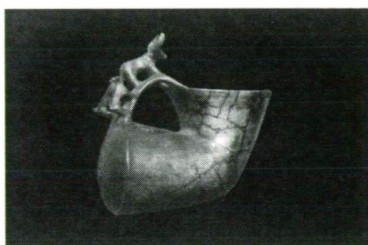
1

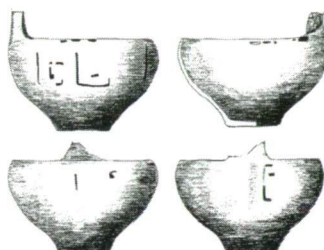
2

3

4

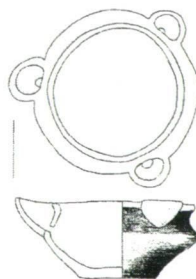
5

6

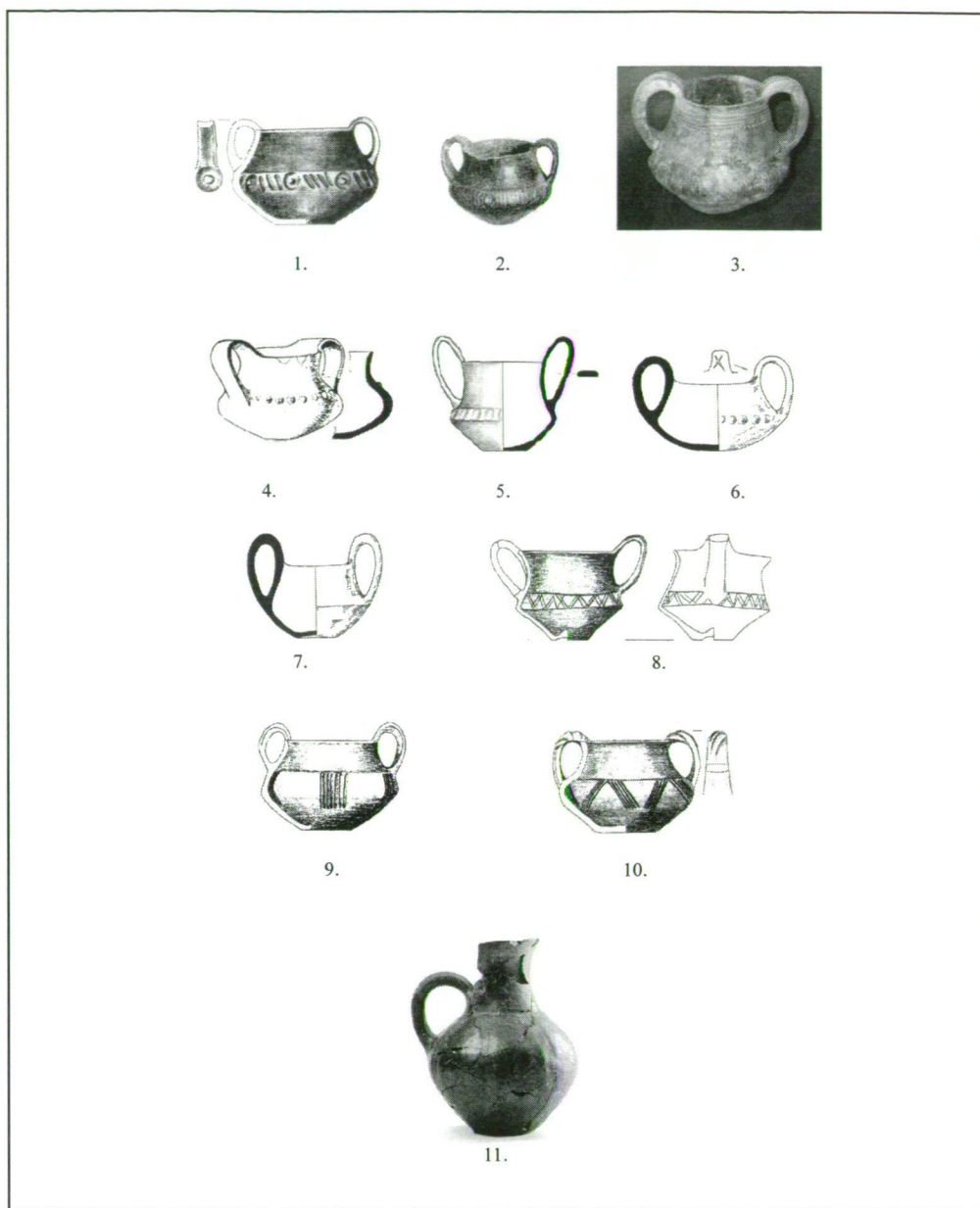

7

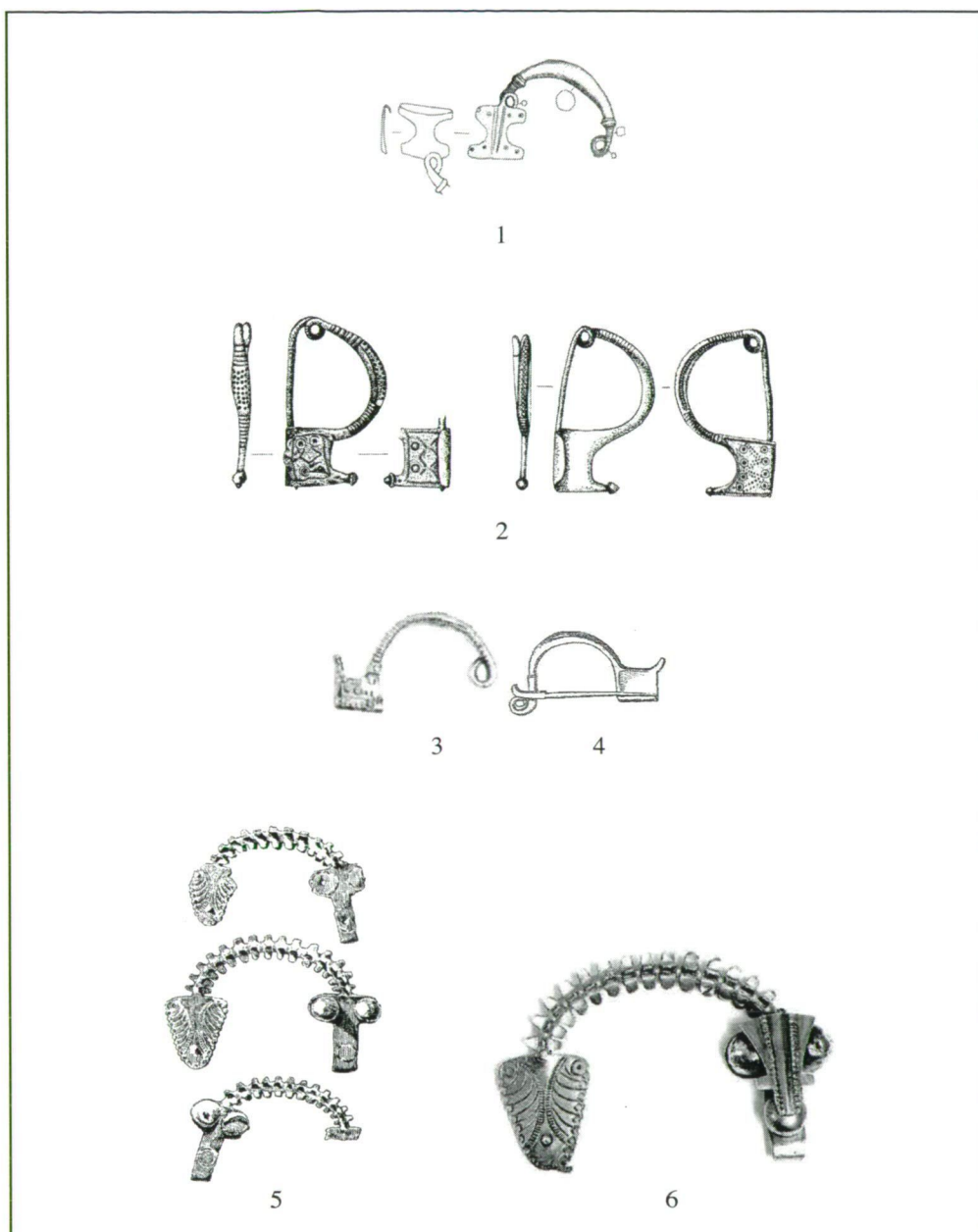

8

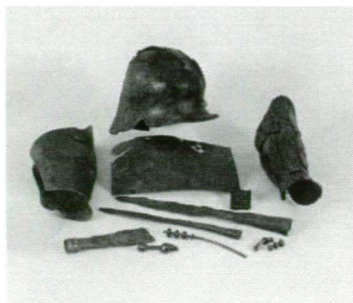
1. tábla: 1.: Urna. Martijanec–Gamulica (ŠIMEK 2004); 2.: Askos. Dalj–Busija (ŠIMIĆ 2004);
3.: Askos. Kaptol–Čemernica (ŠIMEK 2004); 4.: Askos. Goričan (ŠIMEK 2004);
5.: Egyfülű csészse. Dalj–Busija (METZNER–NEBELSICK 1997); 6.: Tripos. Kaptol–Čemernica
(ŠIMEK 2004); 7.: Pseudokernos. Kaptol–Gradac (ŠIMEK 2004); 8.: Pseudokernos. Batina
(METZNER–NEBELSICK 2002)

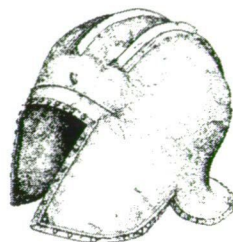
2. tábla: Pseudokantharosok: 1.: Batina (METZNER-NEBELSICK 2004);
 2.: Dalj (METZNER-NEBELSICK 2004); 3.: Osijek–Zeleno polje (Fotó: Majdán Mira);
 4.: Somogyszentimre (DRAVECZKY 1970); 5.: Szajk 73. lh. (JEREM 1968);
 6.: Szentlőrinc (GÁTI 2009); 7.: Szentlőrinc (GÁTI 2009); 8.: Vukovar–Lijeva bara (METZNER-
 NEBELSICK 2004); 9.: Vučedol (METZNER-NEBELSICK 2004); 10.: Ismeretlen lelőhely
 (METZNER-NEBELSICK 2004); Oinokhoé: 11.: Szajk 73. lh. (GÁBOR 2006)

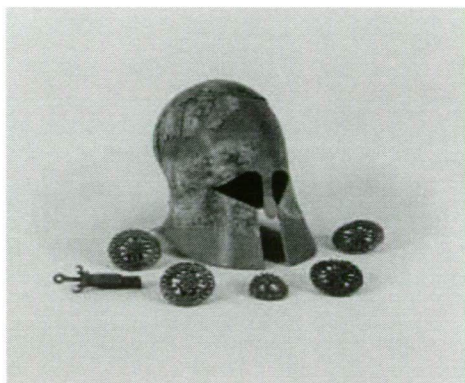
3. tábla: 1.: Boiót pajzs formájú tűtartós fibula. Dalj–Busija (METZNER-NEBELSICK 2002);
 2.: Négyyszögletes tűtartójú fibulák. Beremend (JEREM 1972); 3.: Négyyszögletes tűtartójú fibula.
 Sotin (ŠIMIĆ 2004); 4.: Négyyszögletes tűtartójú fibula. Ismeretlen lelőhely (MARTON 1913);
 5.: Štrpci–Čurug fibulák. Ismeretlen lelőhely, Szlavónia (BRUNŠMID 1902);
 6.: Štrpci–Čurug fibula. Vukovar–Bogdanovci (ŠIMIĆ 2004)

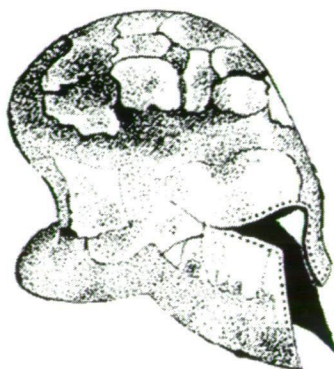
1

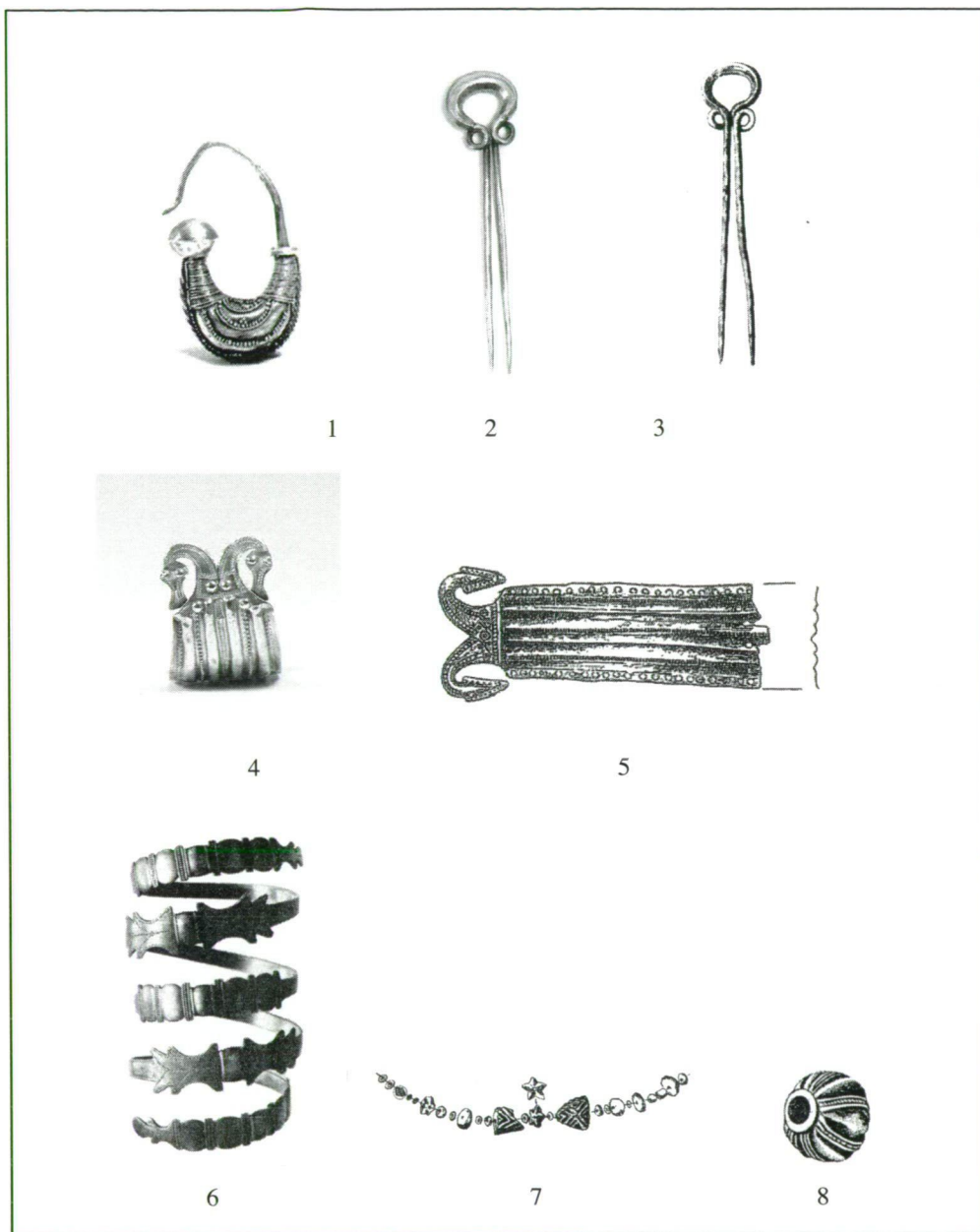
2

3

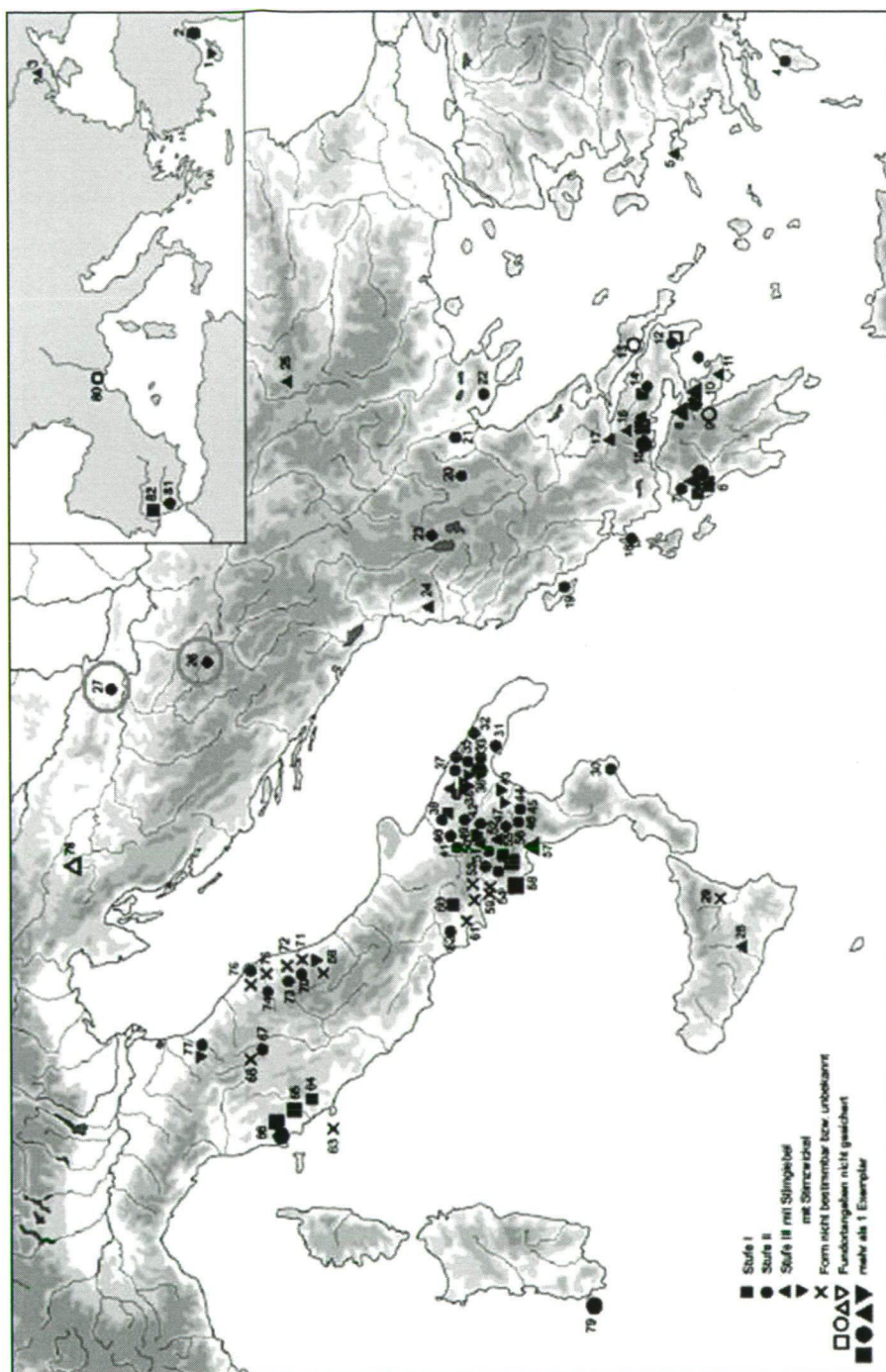
4. tábla: 1.: Bronz lábvérték. Kaptol-Čemernica (ŠIMEK 2004); 2.: Illyr-görög sisak. Kaptol-Čemernica (ŠIMEK 2004); 3.: Korinthosi sisak. Kaptol-Čemernica (ŠIMEK 2004)

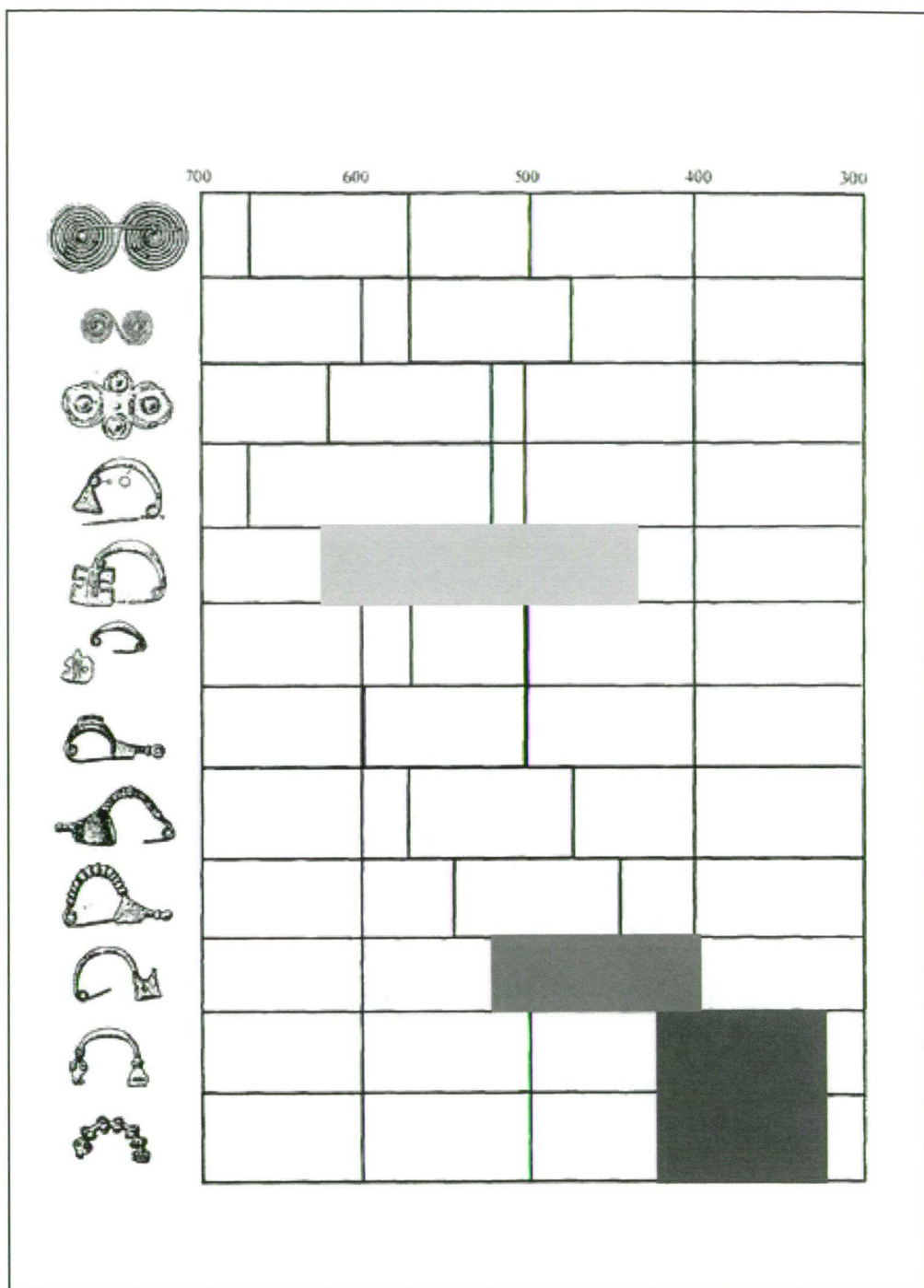
5. tábla: 1.: Fülbevaló. Erdut (ŠIMIĆ 2004); 2.: Ómega-fejű dísztü. Dalj–Busija (ŠIMIĆ 2004); 3.: Ómega-fejű dísztü. Vukovar–Bogdanovci (METZNER-NEBELSICK 2002); 4.: Kígyófejes pántkarperec. Vukovar–Bogdanovci (ŠIMIĆ 2004); 5.: Kígyófejes pántkarperec. Ismeretlen lelőhely, Baranya (KEMENCZEI 2012); 6.: Spirális karperec. Okorág (VEZETŐ); 7.: Bikónikus filigrángyöngyök. Szentlőrinc (JEREM 1968); 8.: Fóliagyöngy. Beremend (JEREM 1972)

6. tábla: Illyr-görög típusú sisakok földrajzi elterjedése (POTREBICA 2008)

7. tábla: Korinthosi típusú sisakok földrajzi elterjedése (POTREBICA 2008)

8. tábla: Balkáni fibulatípusok időbeli elterjedése (VASIĆ 1999)